

АНТРОПОНІМНИЙ ПРОСТІР ПОВІСТІ

В. Г. ДРОЗДА “ИРІЙ”

У словесній палітрі повісті В. Г. Дрозда “Ирій” особливе місце займає ономастична лексика. У творі письменника вона виступає як особливо помітний, стилістично і семантично маркований експресивний засіб, яскрава прикмета стилю. І не тільки тому, що особові імена створюють ономастичний світ художнього тексту, грають важливу текстотвірну роль у плані розвитку його парадигматики і синтагматики, але й тому, що беруть участь у розвитку і побудові мовної і літературної композиції тексту [16:34].

Отже, як зазначає О. І. Фоякова: “Всі особові імена, разом взяті, складають ономастичний простір, або ономастикон тексту” [16:39]. Антропонімний простір повісті “Ирій” обсяжний і різнобарвний. Творячи образи своїх персонажів, письменник з великою художньою майстерністю конструює для них ономастичні моделі. І тут доречно пригадати слова Ю. О. Карпенка, що світ художньої ономастики відрізняється від світу реальної тим, що “для художнього твору імена вибирає або створює автор”, а реальна — “складалася віками і строго детермінована історично” [8:35]. Оскільки В. Дрозд піднімає проблеми села, то і діючі персонажі — селяни або недавні вихідці із села. В повісті “Ирій” переважають одночленні і вживані рідше двочленні антропомоделі — **Денис, Михайло, Дора, Єврась, Одарка, Кузьма, Кіндрат, Андрій, Славко, Степко, Яків, Денис Єврасович, Дора Василівна, Омелько Омелькович, Славко Пасічник** і т. д. Це нейтральний сільський антропонімикон, подекуди варіативно-розмовний, в якому ніби дзвенить “позитивність”, а позитивних персонажів називають нейтральними іменами, що “мають значний ареал поширення” [19:37] не тільки у суспільстві, але і в художній літературі.

Словотвірна та семантична специфіка літературного імені, орієнтованого на село, виявляється і в прізвищах персонажів — **Солом’яник, Політайло, Решето, Пасічник** і т. д. Ці прізвища обрані письменником не випадково, він шукає і відкриває у найменні його найближче значення, яке для нього важливе і цінне не своїм етимологічним змістом, а можливістю образного вживання

у повісті. Адже мусимо констатувати, що в повсякденному реальному житті особові імена не завжди викликають асоціації зі словами, від яких вони утворені, вони можуть тільки називати ту чи іншу особу, тобто виконувати чисто номінативну функцію. І знову таки, у реальному житті є наймення, у яких етимологія дуже прозора, і вона відповідає рисам характеру, чи то поведінці названої особи, але це трапляється рідко. М. В. Карпенко підкреслює, що “етимологічне значення особових імен в принципі не співпадає з рисами людини, яку вони називають” [7:16]. У художній палітрі повісті В. Г. Дрозда “Ирій” переважна більшість імен виконує як номінативну, так і характеризуючу функції, співпадаючи з рисами характеру людини. Нехарактеризуючих імен, або імен, у яких значення малопомітне чи то непомітне взагалі, у творах В. Дрозда майже не зустрічається. Ті власні назви, що з’являються у розмові або думках діючих персонажів і на перший погляд є нібито нейтральні — **баба Майориха**, **баба Телениха**, **Затираха**, теж виявляються характеризуючими.

Якщо придивитися до контексту і заглянути у словник Б. Д. Грінченка, то можна зробити висновок, що ці антропоніми вжито закономірно, вони дуже органічно вплетені в текст повісті. “Вся Солом’яна вулиця була порожня, навіть **баба Майориха** не сиділа на лавочці під двором, де вона сиділа завжди” [5:25]. У Б. Грінченка **майорити** — “мелькать, виднеться слегка, изредка; развиваться” [3:398:т. 3]; “Скоро по війні вовча тічка з’їла **бабу Телениху**, що пішки вертала з міста в Пакуль” [5:64]. У Б. Грінченка є слова **теленъ**, — що передає звук дзвоника: Ані телень. Ні звука; також **теленкати** — “дзвеніти” [3:252:т. 4]. Очевидно, особову назву **Телениха**, створено автором за аналогією до вище названого апелятива. У цій “андронімічній моделі” [1:23] **Телениха** є суфікс **-их(а)**, що позначає жінку за чоловіком. Чоловіка ж її прозвали **теленъ** за аналогією до дзвоника: **теленъкала** людина... Отже, звуконаслідувальне слово **теленъ**, лягло в основу іменника, що позначив особу. Вищезазначене підтверджує Л. Т. Масенко: “До найпоширенішого загальноукраїнського типу іменування заміжніх жінок належали назви з суфіксом **-иха**. Вони могли утворюватись, від прізвища або прізвиська чоловіка, і від його імені, і від назви професії, посади, національної приналежності тощо” [11:40]. Май-

ориха і Телениха у повісті є андронімами — іменування дружин за їх чоловіками, “які досі використовуються у розмовній мові як зручні ідентифікатори жінок” [18:138].

Не менш цікавим є антропонім **Затираха**. “...з хати ж бо їхньої виклали причілок колгоспного клубу, оту причілкову стіну, яку **повалив** минулої зими **п'яний Затираха**, **заїхавши** автомашиною на сцену, де саме були тіятри...” [5:39]. У Б. Грінченка: **затираха** — назва соломахи [3:107:т. 2]. До дієслова **повалив** можна дібрати синоніми **затер**, **розтер** по землі. Для того, щоб зварити соломаху, то її теж треба **розтерти**, **перемішати**. Ці іменні конструкції, які вжиті в тексті по одному разу, привносять у нього художню експресію, надають емоційності та достовірності розповіді. Виразність функцій цих імен полягає ще й у тому, що “конкретні імена наповнюються конкретною ситуаційною семантикою” [9:20]. Художня етимологія оживляє наймення емоційним забарвленням, а також сприяє виникненню асоціативного осмислення. Ім'я персонажа ідентифікується з конкретним денотатом і сумою контекстуальних мовних значень. Для кожного мовця ймення як ономастична категорія несе в собі знак індивідуальності, а в художньому тексті чи не постійним компонентом його є ще й емоційно-експресивна забарвленість.

Отже, художній антропонім, називаючи певний об'єкт, по-перше — індивідуалізує його, виділяючи з-поміж багатьох інших, а по-друге, він слугує засобом художньої характеристики персонажа. Можна зазначити, що “одні із антропонімів прямолінійно характеризують своїх носіїв, інші потребують розшифрування сенсу імені. І в першому і в другому випадках з'являється необхідність встановити семантику особового імені” [2:148] з метою найкращого розуміння його стилістичного навантаження у творі.

Назва повісті “Ірій” є відтопонімною. Це вигаданий автором топонім, що виконує у повісті певну художньо-стилістичну функцію. Він є художньо-біографічною деталлю головного персонажа, тісно вплетений у сюжетну канву повісті, грає важливу роль як у змалюванні долі головного героя, у відтворенні його внутрішнього світу, так і в історії всього його життя.

Дорога від Пакуля до Ірїю — це простір, в якому розгортається життя головного персонажа, що є заповітним краєм мрій Михай-

ла. “Країна молочних рік і кисільних берегів (казковий архетип). А наскільки високий ідеал, настільки ж “блідіший” рідний край — село Пакуль. Етимологія топоніма Ирїй прочитується легко — діалектний варіант слова “ірій”, “вирїй” — теплий край, куди відлітають на зиму птахи” [10:17]. Отож, заголовок локалізує місце дії, допомагає окреслити контури художнього простору, відтвореного у повісті.

У розділі, який названо “Вечірня прогулянка по Ирїю” письменник дуже широко представив, що ж таке Ирїй: “...Ирїй — це казкова країна, де ніколи не буває зими...; Ирїй — це край, куди щоосені поспішає птаство і звідки воно повертається весною, аби в нас перелітувати...; Ирїй — це країна морозива в крихких хрусткотливих відерцях...; Ирїй — це країна, де існує насправжки те ідеально прекрасне життя, про яке тобі з першого шкільного дня розповідають учителі...; Ирїй — це країна твого майбутнього” [5:18-19].

Антропонімний простір повістей В. Г. Дрозда дуже різнобарвний, і щоб уникнути повторів, автор подає замітники імен, що водночас додатково характеризують персонажів. Він використовує художній прийом додаткової характеристики своїх героїв. Унікаючи конструкцій: детермінатив + ВН, автор повісті “Ирїй” використовує тільки детермінатив, тобто замість **дядько Денис** — тільки **дядько**, замість **тітка Дора** — **тітка**. Задля лаконізму В. Дрозд поєднує два детермінативи — **тітка з дядьком; дядько з тіткою**: “Тітка з дядьком простували серединою вулиці, високо підвівши голови, буцім на параді, і тільки очі їхні косували в бік Цекалового двору” [5:25]; “Коли я вдягся та вийшов на вулицю, дядько з тіткою стояли попідручки біля “опеля”...” [5:114].

Письменник використовує множинні форми: родина молодих Солом’яників; молоді Солом’яники (тітка Дора, дядько Денис); старі Солом’яники (баба Одарка, дід Єврась); старі й молоді Солом’яники; молоді та старі Солом’яники; Солом’яники (вся родина — баба Одарка, дід Єврась, дядько Денис, тітка Дора).

В одному слові — юстапозиті чи композиті — автор повісті часто поєднує антонімічні прикметникові і дієслівні утворення — **старі-молоді, тітко-дядькові, бабо-дідові, парубкували-дівували**: “Назавтра Солом’яники офіційно поділилися: старим дісталася

корова Манька, а молодим — гараж із кабаном. Курку в присутності представника влади розрізали навпіл: одна половина пострібала по бабо-дідових грядках, а друга — по тітко-дядьковій полуниці...” [5:37]; “...в цих піджаках парубкували-дівували дід Єврась і баба Одарка” [5:45]. Ці поєднання є лексичною антитезою, що полягає в контрасті смислових значень бінарних образів. Зважаючи на їх смислову бінарну опозицію, вони використовуються автором як яскравий стилістичний прийом дроздівського письма, який додає розповіді незвичайної емоційної експресії.

Контекстуальна констатація розкриває, звідки пішло прізвище **Солом’яники**: “...започаткував **Солом’янку**, як відомо кожному ирійцю, дід Єврась. На сході тридцятих років, передчуваючи колективізацію, він загнуждав своє дрібносередняцьке надбання... і побасував з Пакуля через Собакареву гору в Ирій. Продавши свиноматку, збудував на пісках край лісу мазанку **під солом’яною стріхою**. По війні Єврась із сином вимурували будинок... накрили бляхою, а все ж навіки залишилися **Солом’яниками**, як **Солом’янка** — **Солом’янкою**. Тільки й того, що розрослася Солом’янка, буцім гіллясте дерево, кожна гілка мала своє ім’я, за назвами сіл...” [5:34]. Це той випадок коли апелятив дав як особове наймення, так і географічну назву.

Солом’яна стріха (апелятивний прикметник) > **Солом’яна вулиця** (онімізований прикметник) > **Солом’янка** (суфіксальний дериват) — топонім > **Солом’яники** (суфіксальний дериват) — антропонім. В. Г. Дрозд застосовує такий прийом, як трансонімізація, тобто утворення нових особових імен шляхом перенесення “...оніма одного розряду в інший” [13:138]. Виникає словотвірний ряд, який включає топонімічні і антропонімічні утворення.

В. Г. Дрозд у повісті “Ирій” двічі, в різних контекстах, вживає ім’я **Халимон**. Першого разу, коли розповідає про “тітко-дядькове весілля” [5:34], а другого разу, коли баба Одарка, мати дядька Дениса, “могла цілі дні згадувати Пакуль, своє дитинство та молодість” [5:39]. Вона розповідала, що “у їхній хаті завівся домовик, він приходив ночами і давив Єврася, а коли вони виїхали з села, загнуждавши поросну свиню, до їхньої хати вселився **Халимон**, не той Халимон, що наполовину втопився в морсі, коли гуляли Денисове весілля, а ось цей, що живе тепер на Піщаній вулиці.

Так домовик і йому не давав життя: щонаочі ходив й хапав за горлянку, мусив **Халимон** теж переселитися на Солом'янку, полишивши колгосп..." [5:39]. Наведений уривок цікавий тим, що повторюється досить рідкісне ім'я Халимон (ця його форма відсутня в словнику Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківської, де є тільки варіанти **Филимон** і **Тилимон**) [15:107]. Маємо два фантазмагоричні епізоди, де умисно вжито той же онім стосовно двох різних людей. С. М. Медвідь-Пахомова зазначає, що у випадках одойменних називань ім'я виконує дві функції — номінативну й ідентифікаційну [12:22]. Цікаво ще й те, що форма імені та ж, але відповідно до контекстів виникають різні асоціації щодо кожного з персонажів. "Наявність тезок у межах спільного комунікативного поля породжує незручності, які долаються за допомогою додаткових мовних засобів" [12:22]. Один Халимон (кривоногий) — це той, що наполовину втопився в морсі, а другий — жив на Піщаній вулиці.

В антропонімний простір повісті "Ірїй" автор запроваджує й узагальнені особові імена без конкретної адресації, що досягається вжитком їх у множині в досить обсяжному переліку. Цей прийом дозволяє змалювати цілком фантастичну картину як щось реальне, буденне. Названі денотати є об'єктом авторських роздумів і відповідно відображають індивідуальне світосприйняття [6:163]. Пор.: "Зорі зійшли з неба і в ясно-білих полотняних сорочках повсідалися на лисогір'ї, довкола мене, обхопивши довгими променистими руками коліна... І злетілися до мене душі пакульців і було їх — мов зір. **Пилипи, Андрїї, Векли, Радивони, Вавили, Гапи, Клими, Йосипи, Ганни, Мотрі, Мехїї, Олешки, Параски, Романи, Халимони, Тараси...** — без ліку, без часових меж" [5:81]. Це не просто порожні, віртуальні антропоніми без носіїв. Носії є, лиш узагальнені. Множинна форма цього антропонімного ланцюжка творить колективне наймення предків, попередників. Вірогідно, автор повісті милується цими іменами, напевно, вони пов'язані з якимись біографічними фактами життя його малої батьківщини.

Безсумнівно, творчою удачею письменника є змалювання образу **Паровозника**. Вдало створене прізвисько, для осучаснення повісті, замінює тричленну антропомодель.

Співвідносячись з апелятивом **паровоз**, прізвисько **Паровозник** утворене від нього за допомогою суфікса **-ник**, продуктивного

афікса, який легко конструює слова на позначення осіб певної професії, але не утворює антропонімів. Варто визначити, що “прізвиська, утворені від назви професій, були одним із джерел утворення прізвищ для того, щоб легко передавались нащадкам і ставали родовими прізвищами, бо ж і сама професія часто переходила із покоління в покоління” [14:168]. Між тим апелюючи **паровозник** в українській мові не існує.

Паровозник — епізодичний персонаж, але в антропонімному просторі повісті В. Г. Дрозда “Ірій” він займає належне індивідуально-стилістичне місце і набуває “значнішої ваги, глибинного змісту моральності труда” [10:18].

У повісті є моменти, коли автор залишає оповідача — Михайла Решета — наодинці з читачем і той, через спогади, мрії, фантазії, так ніби для цього є більше часу, конструює антропонімічні форми. Михайло згадує, як він їхав до Ірїю на мішках з картоплею і “започатковував космічну еру людства” [5:50]. Він роздумує над ім’ям **діда Кіндрата**, який “на той світ сьогодні збирається...” [5:47]. Із імені Кіндрат, що дуже добре прижилося на українському мовному ґрунті, він намагається виліпити щось звучне, незвичайне, фантастогоричне на його погляд: “...Кіндрат, але його зватимуть уже не Кіндратом, а якимось космічніше — Кін, Кір (персидський цар Кір, урок історії), тоді даватимуть людям звучні імена, а не якісь там пакульські Кіндрати, Дениси, Горпини, Параски, Домахи, Єврасі. Кір покладе на пульта свої вузлуваті, з темносиніми валами вен руки і скаже: “Ти, Решет, поведеш далі наш космічний корабель і посадиш його на Землю...” [5:51]. Михайло намагається трансплантувати ім’я діда Кіндрата і своє прізвище, зробивши їх красивими, оскільки в антропонімії “трансплантація використовується як мовна прикраса...” [4:34]. Насправді ж Михайло може тільки помріяти, а не реалізувати свої фантазії. Він створює нові, часом екзотичні, номінаційні варіанти, що органічно влітаються в сюжетну канву повісті “Ірій” — **Кіндрат** — **Кін, Кір; Решето** — **Решет**. Звичайні оніми перетворюються на фантастогоричні гіпокористики, які мають “скорочену форму основи” [13:69]. Але ці утворення не притаманні сільському антропонімікону, вони можуть існувати тільки в уяві оповідача і привносити у текст повісті емоційно-стилістичну забарвленість. Це різно-

полюсні антропоніми: **Кін, Кір, Решет і Кіндрат, Горпина, Параска, Домаха, Денис, Єврась, Решето**. Реальний український антропонімікон має закріплені асоціації й семантичну наповненість. Частина цього антропонімікону може, особливо в художньому тексті, семантизуватися, повертати своє етимологічне значення чи набувати нового (народна етимологія): “Семантизація особових імен дозволяє переходити в розряд загальних іменників” (Решето — решето) [17:87]. Власне такі уявні переходи здійснює Михайло в своїх антропонімічних фантазіях, пор.: **Кін і кін** (на кону); **Кір і кір** (кору).

Отже, антропонімний простір повісті становить вдячну царину для лінгвістичного дослідження індивідуально-авторських ім’ятворень. Особові наймення увиразнюють текст і надають йому яскравого звучання, тому що письменник дуже ретельно їх добирає і дбає про адекватний ужиток. В. Г. Дрозд володіє неабиякою точністю в розумінні і доборі імен. Мовний досвід дозволяє письменникові поставити онім у фокус і прилучити читача побачити його у ланцюжку інших імен, виділивши його найяскравішу рису.

1. Бияк Наталя. Антропоніми у німецькому перекладі повісті Г. Хоткевича “Камінна душа” // Проблеми слов’янської ономастики. Зб. наук. праць. — Ужгород, 1999.

2. Горе М. С. Природа семантики антропонимов в художественном тексте // Актуальные вопросы русской ономастики. Сб. научн. труд. — К., 1988.

3. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. — К., 1908 — 1909. — Т. I–IV.

4. Гудманян Артур. Трансплантація і трансфонування як допоміжні методи відтворення чужомовних власних назв // Проблеми слов’янської ономастики. — Ужгород.

5. Дрозд В. Г. Вибрані твори: В 2 т. — К., 1989. — Т. 2.

6. Зіневич Л. Поетичний ономастикон М. К. Зерова // Наукові записки. — Вип. 37. — Серія: Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград, 2001.

7. Карпенко М. В. Русская антропонимика. — Одесса, 1970.

8. Карпенко Ю. А. Имя собственное в художественной литературе // Филологические науки. — 1986. — № 4.

9. Критенко А. П. До теорії власних назв // Ономастика. — К., 1966.

10. Майдаченко П. І. Поетика умовності у В. Дрозда // Рад. літературознавство. — 1987. — № 2.

11. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища. — К., 1990.

12. Медвідь-Пахомова С. М. Реконструкція дописемного (праслов’янського) періоду розвитку антропонімічної системи // Мовознавство. — 1998. — № 1.

13. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. — 2-е изд. — М., 1988.
14. Рутьова Наталія. Відапелятивні прізвища з формантами -ук (-юк), -чук (на матеріалі Західного Поділля) // Проблеми слов'янської ономастики. Зб. наук. пр. — Ужгород, 1999.
15. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник. — 2-е вид., випр. й доп. — К., 1996.
16. Фоякова О. И. Имя собственное в художественном тексте. — Л., 1990.
17. Чернухина И. Я. Очерк прозаического текста. — Воронеж, 1977.
18. Чучка П. П. Украинские андронимы на славянском фоне // Перспективы развития славянской ономастики. — М., 1980.
19. Щетинин Л. М. Имена и названия. — Ростов, 1969.